

OPMERKELIJKE ZAKEN (7)

De scheepsarts en de muitende schepelingen

door

PROF. MR. G.L. COOLEN

Een bijdrage die geheel gewijd is aan de strafzaak, aangespannen tegen de scheepsarts van Hr. Ms. De Zeven Provinciën, die - toen in 1933 een deel van de bemanning aan het muiten sloeg - weloverwogen naliet daadkrachtig tegen de muiters op te treden.

De muiterij

Het is zaterdag, 4 februari 1933. Het pantserschip Hr. Ms. *De Zeven Provinciën* ligt voor anker voor de kust van Atjeh.¹ Onder de bemanning, met name onder de Inlandse schepelingen, heerst grote onrust. De eerder van overheidswege aangekondigde korting op de salarissen is bij velen volstrekt verkeerd gevallen. Ook elders in Nederlands-Indië is het al enige tijd onrustig. Zo hebben in Soerabaja op grote schaal dienstweigeringen plaatsgehad. Die avond tegen tien uur - de commandant en de eerste officier zijn niet aan boord - wordt aan de officier van dienst gemeld dat uit de voormuntiebergplaats munitie is ontvreemd en dat geweren zijn weggenomen uit de geweerrekken in de walegangen. Ook wordt bekend dat een groep Inlandse schepelingen het plan heeft opgevat om in de nachtelijke uren het anker te lichten en met het schip weg te varen naar Soerabaja. Als de officier van dienst zich, samen met de officier van de wacht, naar het opperdek begeeft, zien zij dat het gehele voorschip in het donker is gezet. Manschappen, voor het merendeel Inlanders, groepen samen. Zij dragen wapens en beletten beide officieren verder te gaan. Enkele matrozen zijn bezig de statietrap te hijsen. Ook zijn de in het water liggende motorsloepen door Inlandse schepelingen bezet. Dienstbevelen worden niet meer opgevolgd.

De ernst van de situatie dringt onmiddellijk tot de twee officieren door: muiterij. Hoewel beiden een geladen pistool bij zich dragen, besluiten zij niet gewapenderhand in te grijpen. De overmacht is te groot. Zij gaan terug naar het achterdek, laten de vlet strijken, stappen in en varen weg van het schip. Vóór alles dient de commandant te worden gewaarschuwd; er moet hulp van de wal komen.

De opstand breidt zich snel uit. Muitende schepelingen nemen het middenschip in bezit en sluiten de toegangen tot de machinekamers af. Het schip wordt onder stoom gebracht. Later hijsen de muiters de sloepen en stellen de machines in werking. Van de zijde van de officieren wordt niet of nauwelijks ingegrepen. Slechts eenmaal onderneemt een groep van een man of zes een poging de brug op de muiters te heroveren. Als van de zijde van de muiters op hen wordt geschoten, trekken zij zich schielijk terug.

In het holst van de nacht lichten de muiters het anker en verlaat Hr. Ms. *De Zeven Provinciën* de ankerplaats. Via de Indische Oceaan wordt koers gezet naar Soerabaja. Zes dagen lang vaart het schip onder bevel van de muiters rond in de Indische wateren. Dan maakt op 10 februari 1933 de marine een einde aan de muiterij. Vanuit een vliegtuig wordt een

¹) Hetgeen in deze paragraaf is vermeld, is ontleend aan de getuigenverklaringen, weergegeven in het in noot 9 genoemde vonnis en in de sententie, genoemd in noot 10.

bom afgeworpen, die niet - zoals bedoeld - vóór, maar op het schip valt.² Hierbij komen 23 schepelingen om het leven en raken velen gewond.³

De gevolgen

De Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, die de regering voor de mouterij aansprakelijk stelt, wordt verboden. Bij de marine - en ook bij het leger - vindt een omvangrijke zuivering plaats. Vele 'ongewenste elementen', met name zij die 'de rode richting' zijn toegedaan, worden uit de krijgsmacht verwijderd. In antwoord op kamervragen merkt de Minister van Defensie op: 'De regering kan en mag de opleiding en de daarmee verband houdende belangen der dienstplichtigen niet toevertrouwen aan militaire ambtenaren, wier inborst - zoals de sociaal-democratische pers in de dagen der mouterij kenschetste - rood is en wier hart - volgens dezelfde pers - een hoger toerental bereikt bij het hooren van de internationale dan bij het hooren van het Nederlandse volkslied.'⁴

Ook worden niet alleen de muitende schepelingen strafrechtelijk vervolgd, maar ook de officieren die - getuige van de mouterij - nalieten krachtdadig tegen de muiters op te treden, zich aldus schuldig makend aan het misdrijf, omschreven in artikel 143 van het Wetboek van Militair Strafrecht (WvMS). Deze bepaling luidt, voorzover in dit verband van belang: 'De militair die, getuige van een door een mindere gepleegd misdrijf, opzettelijk nalaaft tegen den dader de door het belang der zaak gevorderde maatregelen van geweld naar vermogen aan te wenden, wordt gestraft gelijk de medeplichtige.'⁵

Bij beschikking van de Commandant der Zeemacht in Nederlandsch-Indië van 10 juni 1933 worden de nalatige officieren - zestien in getal - naar de Zeekrijgsraad verwezen. Onder hen de scheepsarts van Hr. Ms. *De Zeven Provinciën*, officier van gezondheid der 2e klasse H.C. Bos, oud 28 jaar en geboren te Nieuw-Lekkerkerk.⁶ Om hem gaat het.

De strafzaak tegen de muiters blijft in deze bijdrage buiten beschouwing. Vermeld zij slechts dat zij uiteindelijk, voorzover schuldig bevonden, tot zware gevangenisstraffen en tot ontslag uit de militaire dienst werden veroordeeld.⁷

Het strafproces in eerste aanleg

Op 14 april 1934 verschijnen de nalatige officieren, onder wie officier van gezondheid der 2e klasse H.C. Bos, voor de Zeekrijgsraad te Soerabaja. Aan Bos wordt ten laste gelegd dat hij - zowel op de avond van 4 februari 1933, toen de mouterij een aanvang nam, als later in de nacht, toen de muiters het schip vaargereed maakten, en in de dagen die volgden, toen het schip onder bevel van de muiters rondvoer in de Indische wateren - opzettelijk heeft nagelaten tegen de muitende schepelingen de door het belang van de zaak gevorderde maatregelen van geweld aan te wenden.

Na aanvang van de zitting concludeert de fiscaal - overeenkomstig de door hem ingediende *schriftuur van eis* - tot schuldigverklaring van alle zestien officieren (hierna: be-

²) De bom richtte zoveel schade aan dat werd besloten het 25 jaar oude pantserschip te verbouwen tot opleidingsschip. Tevens werd het schip herdoopt in Soerabaja. Op 18 februari 1942 werd de Soerabaja bij een Japanse luchtaanval tot zinken gebracht.

³) Zie omtrent de vraag of de bom al dan niet met opzet raak werd gegooid: J.C.H. Blom, *De mouterij op de Zeven Provinciën*, Bussum 1975.

⁴) *Memorie van Antwoord*, Hoofdstuk I Rijksbegroting 1934, p. 30. Zie MRT XXIX, p. 312.

⁵) Bij de algehele herziening van het militaire straf- en tuchtrecht per 1 januari 1991 is het artikel gehandhaafd, zij het dat de tekst enigszins is aangepast. Het artikel is thans genummerd 148.

⁶) Pas na 1945 is de aanduiding officier van gezondheid vervangen door: luitenant ter zee arts.

⁷) Zie HMG NI 2 januari 1934, MRT deel XXX (1934/35), p. 75 e.v.

klaagden) aan het misdrijf, omschreven in artikel 143 WvMS, en vordert, wat beklaagde Bos betreft, veroordeling tot een gevangenisstraf van drie maanden, met aftrek van de tijd, in voorlopige hechtenis doorgebracht.

Als de raadslieden het woord krijgen, voeren zij ter verdediging van beklaagden aan dat zij destijds weloverwogen van gewapend optreden tegen de muiters hebben afgezien, omdat verzet, gelet op het grote aantal muiters, geen enkele kans van slagen zou hebben gehad. Ook leefden beklaagden, aldus de raadslieden, in de veronderstelling dat, door het gebruik van geweld achterwege te laten, werd gehandeld in overeenstemming met de bij de marineleiding bestaande opvattingen. In deze mening werden zij gestrekt door het op 5 februari 1933 van de commandant van Hr. Ms. *De Zeven Provinciën* ontvangen bericht dat moest worden getracht de muiters ‘met woorden te overreden’.

Ter verdediging van (alleen) beklaagde Bos doet diens raadsman eveneens een beroep op de Conventie van Genève, welk verdrag geneeskundig personeel, dus ook officieren van gezondheid, de status van *non-combattant* toekent.⁸ Non-combattanten zijn, in geval van een gewapend conflict, niet gerechtigd om als strijder aan de vijandelikheden deel te nemen. Evenmin mogen zij door de tegenpartij worden aangevallen.

Op 25 april 1934 doet de Zeekrijgsraad uitspraak.⁹ Alle aangevoerde verweren worden verworpen en alle beklaagden worden schuldig bevonden aan het misdrijf, omschreven in artikel 143 WvMS. Ook het beroep dat beklaagde Bos deed op Conventie van Genève, wordt niet aanvaard. ‘Het betreft hier (immers) een verdrag tusschen mogendheden, houdende wederzijdsche verplichting in geval van oorlog tusschen die verdragsluitende mogendheden’, aldus de Zeekrijgsraad.

Bos wordt veroordeeld tot een gevangenisstraf van zes weken, met aftrek van de tijd, in voorlopige hechtenis doorgebracht. Tevens wordt hem de bijkomende straf van ontslag uit de militaire dienst opgelegd. Met betrekking tot de hoogte van de gevangenisstraf overweegt de Zeekrijgsraad ‘dat met het opleggen van een lichte straf aan dezen beklaagde, die een zeer onvoldoende militaire opleiding heeft genoten, zou kunnen worden volstaan (...), ware het niet dat hij in de volgende dagen (lees: de dagen na 4 februari) onder speciale bewaking der muitende schepelingen zijn dienst als medicus onder de muitende bemanning is blijven uitoefenen, hoewel hij wist dat zich in den ziekenboeg geen ernstige patiënten bevonden’.

Het hoger beroep

Negen van de zestien beklaagden, ook beklaagde Bos, alsmede de fiscaal, stellen hoger beroep in bij het Hoog Militair Gerechtshof van Nederlandsch-Indië. Op 4 juli 1934 wordt de zaak door het Hof behandeld. Tijdens de zitting worden door de raadslieden in grote lijnen dezelfde verweren aangevoerd als in eerste aanleg. Als beklaagde Bos het woord krijgt, verklaart hij desgevraagd dat hij zijn dienst als medicus onder de muitende bemanning slechts in zoverre is blijven uitoefenen dat hij in de periode van 4 tot 10 februari dagelijks een bezoek bracht aan de ziekenboeg, ter verzorging van de aldaar opgenomen patiënten. Op de eerste dag werd hij, op weg naar de ziekenboeg, door enkele als schildwacht dienstdoende muiters tegengehouden. Dezen kregen echter na enige tijd van de leiding toestemming hem door te laten.

⁸) Met de Conventie van Genève is bedoeld het (in 1929 totstandgekomen) Verdrag van Genève voor de verbetering van het lot der gewonden en zieken, zich bevindende bij de legers te velde (Stb. 1932, 514).

⁹) Zeekrijgsraad Soerabaja 25 april 1934, MRT deel XXX (1934/35), p. 375 e.v.

Op 12 juli 1934 doet het Hof uitspraak.¹⁰ Evenals de eerste rechter verwerpt het Hof alle aangevoerde verweren. Tegenover het verweer dat gewapend verzet tegen de muiters geen kans van slagen zou hebben gehad, stelt het Hof dat artikel 143 WvMS een imperatief voorschrift bevat voor elke meerdere om in gevallen als in het artikel bedoeld daadkrachtig op te treden, ‘terwijl daarbij de kans op succes niet als voorwaarde wordt toegelaten’. Ook hadden beklagden, aldus het Hof, ‘moeten begrijpen dat gevaar voor eigen en anderer leven behoort achter te staan bij de handhaving van een zoo eminent rechtsgoed als de krijgstucht’.

In antwoord op het verweer dat beklagden meenden in overeenstemming te handelen met de bij de marineleiding bestaande opvattingen, merkt het Hof cynisch op ‘dat erkend moet worden dat gedurende de laatste jaren door verschillende autoriteiten moeilijkheden zooveel mogelijk werden omzeild, hetgeen uiteraard gepaard ging met een zekere ver-slapping in de handhaving van de krijgstucht.’ Krachtens artikel 12 van het Reglement betreffende de Krijgstucht echter rustte op beklagden de verplichting in gevallen als het onderhavige *zelfstandig* op te treden.¹¹

De verklaring van beklagde Bos dat hij zich op de eerste dag, op weg naar de zieken-boeg, door gewapende muiters heeft laten tegenhouden, valt bij het Hof volkomen in ver-keerde aarde. ‘Indien beklagde het als medicus zijn plicht achtte, ondanks het verzet van de schildwachten, zich toegang tot de ziekenboeg te verschaffen, had hij deze lieden be-hooren neer te schieten’, aldus het Hof. ‘In geen geval, zelfs al ware daarmee het leven van een of meer zijner patiënten in gevaar gebracht, had hij zich, nog wel zonder eenig protest, mogen onderwerpen aan de door leiders eener muiterij uitgegeven consignes, daarmede dezen in flagrante strijd met de eischen der krijgstucht sterkend in hun misdadig gedrag.’

Ook het beroep van beklagde Bos op de Conventie van Genève snijdt naar het oordeel van het Hof geen hout. In de eerste plaats, aldus het Hof, was geen sprake van een oorlog en/of van oorlogvoerenden in de zin van de Conventie. ‘Bovendien aanvaardt (het recht van Genève) de mogelijkheid dat het personeel der hospitaalschepen en ziekeninrichtingen - waaronder uiteraard de officieren van gezondheid zijn begrepen - gewapend is mede ter handhaving der orde.’¹²

Reagerend op de overweging van de Zeekrijgsraad dat met het opleggen van een lichte straf aan beklagde Bos zou kunnen worden volstaan, ‘ware het niet dat hij (...) onder speciale bewaking der muitende schepelingen zijn dienst als medicus onder de muitende bemanning is blijven uitoefenen’, merkt het Hof op dat de officier van gezondheid, als *offi-cier*, weliswaar vóór alles heeft te waken voor de handhaving van de krijgstucht en nimmer maatregelen achterwege mag laten uit vrees dat daardoor iemands gezondheid of leven in gevaar wordt gebracht, maar dat hij als *arts* tevens de plicht heeft de aan zijn zorgen toever-trouwde patiënten ook onder de meest bezwarende omstandigheden te blijven behandelen. ‘*Desgevraagd* behoort hij zijn medische hulp aan niemand te weigeren, derhalve mag hij deze ook aan vijanden en zelfs aan muitende militairen verlenen, indien de gezondheidstoestand van den zieke naar zijn inzicht die hulp bepaaldelijk vordert’, aldus het Hof.

¹⁰) HMG NI 12 juli 1934, MRT deel XXX (1934/35), p. 477 e.v.

¹¹) Het eerste lid van artikel 12 luidt: ‘De algemene verplichting van den militair tot gehoorzaamheid mag evenwel nimmer leiden tot onzelfstandigheid, besluitenloosheid, gebrek aan durf of werkeloos blijven.’

¹²) Zie thans bijvoorbeeld artikel 35 van het Verdrag voor de verbetering van het lot der gewonden, zieken en schipbreukelingen van de strijdkrachten ter zee (Trb. 1951, 73). Dit artikel laat toe dat het personeel van een hospitaalschip gewapend is en van deze wapens gebruik maakt ter handhaving van de orde, en om zichzelf en de zich aan boord bevindende gewonden en zieken te verdedigen.

Uiteindelijk veroordeelt het Hof beklagde Bos - in plaats van tot een gevangenisstraf van zes weken, met ontslag uit de militaire dienst - tot een gevangenisstraf van zeven dagen, zonder ontslag. Het Hof komt tot een lagere straf dan de eerste rechter omdat deze naar het oordeel van het Hof onvoldoende rekening heeft gehouden met de bijzondere positie van Bos als officier van gezondheid, ‘waardoor hij immers behoort tot het corps van *non-combattante officieren*’.¹³

De positie van de officier van gezondheid

De sententie van het Hoog Militair Gerechtshof doet veel stof opwaaien. De oude discussie of de officier van gezondheid vóór alles *arts* is, of juist in de eerste plaats *militair*, laait opnieuw op.¹⁴ Ook in het Militair Rechtelijk Tijdschrift wordt aandacht aan het vraagstuk besteed. Verwezen kan met name worden naar: J.H. Zeeman, *De positie van den officier van gezondheid*, MRT XXXII (1936/37), p. 459 e.v.¹⁵

Het door het Hof in de zaak Bos ingenomen standpunt ligt dicht bij de opvatting dat de officier van gezondheid in eerste plaats *militair* is. Vermeldenswaard is met name de overweging dat de officier van gezondheid vóór alles heeft te waken voor de handhaving van de krijgstucht en nimmer maatregelen achterwege mag laten uit vrees dat daardoor iemands gezondheid of leven in gevaar wordt gebracht.

De andere opvatting - dat de officier van gezondheid allereerst *arts* is - houdt in dat, in geval van een conflict van plichten, de eed als *arts* (en niet de eed als officier) prevaleert. Dit standpunt werd - zij het met enige nuancering - in 1915 door het Hoog Militair Gerechtshof (van Nederland) ingenomen in de zaak van de scheepsarts van Hr. Ms. *De Ruijter*, die had geweigerd de commandant een opgave te verstrekken van officieren die aan een venerische ziekte leden.¹⁶ De scheepsarts werd vrijgesproken omdat hij, staande voor een conflict van plichten, naar het oordeel van het Hof - door zich te houden aan zijn eed als *arts* - de juiste keuze had gemaakt. Zie hieromtrent: G.L. Coolen, *De ene scheepsarts gehoorzaamde, de andere niet*, MRT 2005, p. 254 e.v.¹⁷

¹³) De aanduiding *non-combattant* wordt hier kennelijk in algemene zin gebruikt; zoals ook artikel 3 van het Landoorlogreglement (1907) spreekt van strijders en niet-strijders. Met niet-strijders (*non-combattanten*) in dit artikel zijn, blijkens de geschiedenis van totstandkoming, bedoeld de leden van de gewapende macht van een oorlogvoerende partij die naar geldende nationale regels niet zijn bestemd (niet zijn aangewezen) om daadwerkelijk aan de strijd deel te nemen.

¹⁴) Zie bijvoorbeeld het naschrift van J.M. van Bemmelen bij de sententie van het Hof in het Weekblad van het Recht, nr. 12 840. Zie ook het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, jaargang 1934.

¹⁵) Zie ook P.J.A. Clavareau, Strafuitsluitingsgronden in het militaire straf- en tuchtrecht, MRT deel XXXIII 1937/38), p. 267 e.v.; zie met name p. 300, 308 en 309.

¹⁶) HMG 26 november 1915, MRT 1915/16 (deel XI), p. 401 e.v.

¹⁷) Nummer drie in de reeks Opmerkelijke zaken.